

B. Spinoza

Spinoza Kring Soest

IN DE VOETSPOREN VAN SPINOZA

Excursie langs alle woonplaatsen van Spinoza o.l.v. Jossi Efrat

Ter afsluiting van het seizoen 2014 - 2015 organiseerde de Spinozakring Soest voor de deelnemers van de beide Ethica-studiegroepen op 19 juli 2015 de excursie "*In de Voetsporen van Spinoza*".

De in Israël wonende reisgids Jossi Efrat, is geboren in de Amsterdamse Spinozastraat en woonde als kind op een paar honderd meter afstand van Spinoza's ouderlijk huis. In de maanden juli, augustus en september is hij in Nederland en organiseert op zondag deze excursies. Speciaal voor ons trok hij er een aparte dag voor uit.

Om 9.00 uur zondagsmorgens vertrekken we vanuit Soest richting Amsterdam, de geboorteplaats van onze grootste Nederlandse filosoof.

Op 24 november 1632 werd hij geboren op de Houtgracht. Daar stond destijds de synagoge waar de jonge Baruch (zoals hij toen nog heette) zijn opleiding kreeg en mogelijk zijn eerste vragen aan de rabbijnen begon te stellen over de inhoud van de Thora en de Talmoe. Hoewel er waarschijnlijk meerdere oorzaken meespeelden, was dit mogelijk één van de aanleidingen dat de joodse gemeenschap op 27 juli 1656 de grote ban over hem uitsprak; immers het document hierover spreekt van "afschuwelijke ketterijen" waaraan Spinoza zich schuldig had gemaakt, terwijl hij op dat moment nog niets van zijn denkbeelden op papier had gezet.

De huidige Portugese Synagoge, die we gaan bezoeken heeft Spinoza nooit van binnen gezien, want die is pas in 1675 voltooid. De banken zijn echter wel dezelfde als in de synagoge waar hij de ban over zich uitgesproken kreeg, want die hebben ze bij de ingebruikneming hier naartoe overgebracht en deze staan thans in de kleine "wintersynagoge". Voor we naar binnen gaan valt ons de witte politiepost op, die met camera's voor de ingang staat. De angst voor aanslagen is hiermee opeens duidelijk voelbaar. Toch worden we aan de ingang niet gefouilleerd, terwijl we allemaal een rugzakje bij ons hebben.

B. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Jossi vertaalt voor ons de Hebreeuwse tekst boven de toegangsdeur. Daar staat van rechts naar links de naam Aboab, de rabbijn en bouwer van de synagoge en ook het jaartal dat Jossi omrekent naar onze eigen jaartelling: 1672. Toen zou volgens plan de synagoge gereed zijn maar omdat, zoals we allemaal weten, dat het rampjaar van de Republiek der Nederlanden was, werd er een bouwstop opgelegd, die geruime tijd duurde. Daardoor kon de synagoge pas in 1675 officieel worden ingewijd.

Aboab was niet alleen de geestelijke leider van het bestuur van de synagogegebouw, maar ook een van de rabbijnen, die Spinoza in de ban heeft gedaan. Het uitspreken van een ban was destijds geen ongewone aangelegenheid. De joodse gemeenschap wilde hun gastland daarmee aantonen dat ze zich voorbeeldig gedroegen. De reden van een ban was vaak een belediging of een onrechtmatige handeling en zou men kunnen vergelijken met een corrigerende tik. Een ban werd ook weer opgeheven, vaak na het betalen van een boete en duurde meestal kort, soms maar één dag. Zelfs rabbijn Menasse Ben-Israël is een dag in de ban gedaan, zoals op de lijst is te zien, die in de documentatiemap zit, die Jossi ons heeft gegeven. Daarop staat op de 15e plaats de naam Baruch Spinoza. Het is dan ook uitzonderlijk dat de ban van Spinoza onomkeerbaar was. De precieze reden is nooit duidelijk geworden. Het document spreekt wel van afschuwelijke ketterijen, maar daarnaast bestaat ook het vermoeden, dat Spinoza's beroep op het Hollandse recht om een minderjarigverklaring de aanleiding kan zijn geweest. Hierdoor kwam hij onder de schulden van zijn vaders bedrijf uit en kon hij de erfenis van zijn moeder veilig stellen. Steven Nadler wijdt er in *De Ketterij van Spinoza* een heel boek aan, maar ook daarin blijft het giswerk. Hoe dan ook, de ban van Spinoza is nooit herroepen, zelfs niet toen toonaangevende personen in de eeuwen erna hiertoe pogingen ondernamen.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Maar ondanks dat is de familienaam Spinoza \diamond D'espinoza in de huidige synagoge vereeuwigd. Op een plaquette uit 1675 met de namen van de stichters zien we naast die van de bouwer/rabbin Aboab de naam Abraham Jesurun Spinoza staan. Kennelijk was deze één van de bestuursleden.

Een dienst in de synagoge duurt soms ca. drie uur en wordt in tegenstelling tot de christelijke diensten niet geleid door een rabbijn of predikant. Verdeeld over het jaar worden op de zaterdagochtenddienst de vijf boeken van Mozes gelezen. Een joods jaar telt geen 365 dagen, maar kent net als de islam 12 maanden, elk van de nieuwe maan naar de volgende nieuwe maan, waardoor het jaar korter zou zijn. Daarom is er eens in de twee of drie jaar een dertiende maand. De orthodoxe dienst is vooral een mannenaangelegenheid, vrouwen komen er minder. Het synagogebezoek is dan ook geen toetssteen voor de mate van religie, zoals het kerkbezoek bij de christenen dat meestal wel is. Er wordt ook geen collecte gehouden, want een orthodox-godsdienstige jood mag op Sabbath geen lasten dragen, dus ook geen geld op zak hebben.

Zoals bij de islam de moskee naar Mekka is gericht, is de synagoge naar Jeruzalem gericht.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Jossi vertelt dat de synagoge in Den Haag nu een moskee is geworden en ik vraag mij af hoe ze daar dat richten naar resp. Jeruzalem en Mekka hebben opgelost.

In Den Haag blijkt later dat vanuit Nederland Mekka en Jeruzalem beiden min of meer in dezelfde richting liggen, dus er hoefde in dit verband niets gewijzigd te worden.

Van Amsterdam gaan we naar de joodse begraafplaats Beth Haim in Ouderkerk aan de Amstel. Hier liggen de ouders van Spinoza begraven.

Bij de ingang staat op het bord dat het verboden is voor *cohaniem*. Jossi legt uit dat *cohaniem* (= meervoud voor *cohen*) van afkomst priesters zijn. Maar dat wil niet zeggen dat zij ook een godsdienstige functie hebben. Een joodse godsdienstige begrafenis is een sobere aangelegenheid zonder veel rituelen. De overledene wordt vaak binnen een dag of twee door een paar familieleden ten grave gedragen wat soms maar een half uur in beslag neemt. Daarna gaat men naar de nabestaanden/familie waar gedurende zeven dagen uitgebreid wordt gerouwd, gegeten en gedronken, want bij de joden richt men zich op de levenden, niet op de doden.

Men bezoekt een graf ook vaak maar één keer per jaar en dat is dan eigenlijk de aanvang van een jaarlijkse familiereünie. Voor joden zijn er meestal geen duidelijke opvattingen over leven na de dood. In het Oude Testament is er ook geen sprake van hemel of hel. Net zoals Spinoza in zijn *Ethica* zegt: "*Als het lichaam sterft, sterft ook de ziel*". Straf en beloning bestaan volgens het Oude Testament alleen op aarde en je leeft slechts voort in de nagedachtenis van de anderen.

De vaak kostbare grafstenen met hun uitgehouwen taferelen, die soms een heel verhaal uitbeelden, tonen alleen aan hoe rijk de familie was. Dat is goed te zien bij graven van Spinoza's ouders.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

De grafzerk van zijn moeder is van een duur soort steen, want zijn vader was toen nog in goeden doen. Die van zijn vader is van een goedkopere steensoort, want op dat moment kampten Spinoza en zijn broer Gabriël met het dreigende faillissement van hun vaders handel in noten en zuidvruchten. Veel graven dragen behalve de namen van de overledenen ook een alias. Bij vader Michaël D' Espinoza staat: alias Gabriël Alvares. Dat stamt uit de tijd van de Maranen. Degenen die in Spanje waren geboren droegen verplicht ook een Spaanse naam. Wie in Nederland was geboren, zoals onze filosoof, hoefden geen alias aan te nemen. Op Beth Haim liggen ook Isaac Aboab, en de rabbijnen Saul Levi Morteira en Menasse Ben-Israël begraven. Deze rabbijnen waren mogelijk Spinoza's leraren en Aboab en Morteira hebben kennelijk een rol gespeeld bij de ban.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

In Ouderkerk drinken we even een kop koffie en geeft Jossi ons kort onderricht in de structuur van de Thora en de Talmoed. De Thora zijn de vijf boeken van Mozes, het eerste gedeelte van het Oude Testament. Het Nieuwe Testament is voor de joden helemaal niet belangrijk en is daarom pas in de 19e eeuw voor het eerst in het Hebreeuws vertaald. De Talmoed is een veel omvangrijker boek dan de bijbel en bevat o.a. ook de vele regels en wetten waaraan orthodox-godsdienstige joden zich dient te houden. Hierin staan o.a. de spijswetten, die bijvoorbeeld voorschrijven dat melk en vlees niet samen mogen gaan net als kaas en vlees. Die moeten met een tussenruimte van een aantal uren worden genuttigd. Dat varkensvlees verboden is wist ik, maar tot mijn verbazing hoor ik nu ook dat konijnenvlees niet mag worden gegeten. Op mijn vraag: "waarom niet?" schiet Jossi in de lach. "Echt een vraag van jou," zegt hij. "In de joodse godsdienst bestaat geen waarom. Je hoort niet te proberen de redenen van God te doorgronden. Maar als het je interesseert; een gedetailleerde lijst van dieren, die voor joden 'onrein' zijn, staat in Leviticus, hoofdstuk 11. 'Door God rechtstreeks doorgegeven aan Mozes'. Maar tegenwoordig is slechts een minderheid van de joden in de wereld orthodox-godsdienstig."

Na deze wijze lessen gaan we naar Rijnsburg, waar Spinoza van 1661 tot 1663 bij de chirurgijn Herman Homan heeft ingewoond. Het huis is nu een museum.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

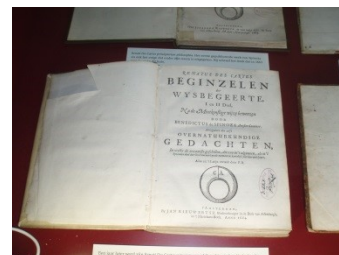
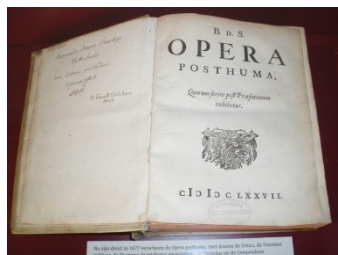

Het is niet duidelijk in welke kamer Spinoza daar heeft gewoond. In twee kamers staan replica's van zijn lessenaar, boekenkast en lenzenslijpbank.

De boeken in zijn bibliotheek zijn niet de originele exemplaren, die hij in zijn handen heeft gehad, want die zijn na zijn dood verkocht om zijn nog openstaande rekeningen bij zijn huisbaas, de kapper en de apotheek te betalen. Een filantroop heeft aan de hand van de veilinglijst successievelijk de boeken uit hetzelfde jaar en van dezelfde druk aangekocht en deze staan nu in de boekenkast.

De zolder van het museum bevat een aantal vitrines met originele brieven van de filosoof en zijn exemplaren van het *Theologisch Politiek Tractaat*, *De Beginselen van de Wijsbegeerte* en de *Opera Posthuma*.

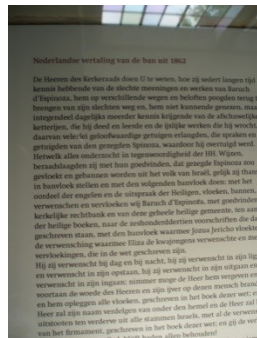

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Ook is daar de Nederlandse vertaling van de banvloek, "het grote Cherem" te zien.

Ondanks deze tastbare en kostbare bezittingen schijnen volgens Jossi de inwoners van Rijnsburg meestal niet veel met Spinoza op te hebben.

Van Rijnsburg gaat de tocht naar Voorburg, waar Spinoza in de Kerkstraat bij meesterschilder Daniël Tydeman heeft gewoond.

In welk huis dat is geweest is niet bekend, al claimt een restauranthouder dat het zijn pand betreft. Maar het is waarschijnlijker dat dat meer een poging is om de klandizie te verhogen.

In Voorburg is Spinoza het productiefst geweest. Dat blijkt uit zijn brieven die vaak vergezeld gaan van tekeningen van proeven. Hij heeft het in die brieven voor het eerst ook over *wij*, terwijl hij er voor en erna altijd in de eerste persoon schrijft. Dat zou er op kunnen duiden dat het om een team wetenschappers gaat, hetgeen niet onwaarschijnlijk is, want vlakbij de Kerkstraat ligt Hofwijck, het indrukwekkende domein van de gebroeders Huijgens, waar Spinoza blijkbaar regelmatig kwam.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

In Hofwijck werd volop geëxperimenteerd met natuurkundeproeven en had Christiaan Huygens zijn sterrenkijker staan. Hij was ook een afnemer van Spinoza's lenzen, waarvan hij de kwaliteit in een brief aan zijn broer Constantijn in hoge mate prees met de woorden: "De lenzen die de jood uit Voorburg in zijn microscopen heeft, zijn bewonderenswaardig fijn geslepen". Hoewel Spinoza en hij samen veel met de optica bezig waren, was hun verstandhouding slechts op intellectuele basis gebaseerd. Spinoza was een jood uit een koopmansgeslacht, die uit eigen keuze als een eenvoudige ambachtsman zijn brood verdiende en Huygens was een Hollandse aristocraat, die daar toch op neer keek. Hij noemde Spinoza in zijn brieven aan zijn broer dan ook niet bij naam, maar had het altijd over die jood uit Voorburg. Met Constantijn jr had Spinoza waarschijnlijk een iets betere verhouding.

Van Voorburg gaan we naar Den Haag, waar Spinoza eind 1669 naar toe verhuisde. Aanvankelijk nam hij zijn intrek op de Stille Veerkade bij de weduwe van der Werve, maar blijkbaar was hem dat toch te duur, want iets meer dan een jaar later, in mei 1671, verhuisde hij naar de Paviljoensgracht waar hij voor tachtig gulden per jaar één grote kamer op de eerste etage bij de schilder Hendrik van der Spijck betrok. Daar zou hij tot zijn dood blijven wonen.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Het rumoer, dat de zeven kinderen van de familie van der Spijck met zich meebrachten, schenen hem in zijn werk niet te hinderen. Hij had een hartelijke en vertrouwelijke relatie met het gezin, bij wie hij zich 's middags, als hij vermoeid was van zijn werk, graag voegde voor een praatje en het roken van een pijp. Op zondag vergezelde hij hen vaak bij hun bezoek aan de Lutherse kerk en als een van hen ziek was of de vrouw des huizes in het kraambed lag, zat hij bij hen en sprak hen bemoedigend toe. Op zijn beurt beschermde Van der Spijck de filosoof, toen deze na de gruwelijk lynchpartij op de gebroeders De Witt naar buiten wilde gaan met een pamflet "Ultimo Barbarorum". Wetend dat de woedende menigte hem dan ook aan stukken zou scheuren, sloot hij hem op in zijn kamer.

Hoewel Spinoza zich in de winter van 1676 - 1677 niet goed voelde, veel hoestte en bleker, magerder en zwakker werd, kwam zijn dood op 21 februari 1677 voor zowel zijn huisgenoten als voor de filosoof zelf vrij onverwachts. Het glasstof, dat jarenlang bij zijn slijpwerk was vrijgekomen had zijn longproblemen alleen maar verergerd, maar trouw aan zijn filosofische beginselen, klaagde hij nooit en gepieker over zijn eigen sterfelijkheid lag niet in zijn lijn, want zoals hij in zijn Ethica verklaart: *'De vrije mens denkt aan niets minder dan de dood. Zijn wijsheid bestaat niet in bepeinzing van de dood, maar van het leven'*. Zaterdagmiddags had hij beneden nog bij het gezin gezeten. De arts die hij ontboden had (hoogstwaarschijnlijk zijn vriend Lodewijk Meijer, maar het kan ook Schuller geweest zijn), adviseerde mevrouw van der Spijck soep te trekken van een oude haan, hetgeen Spinoza met smaak had gegeten. Zondagmorgens voelde hij zich beter en heeft hij met het gezin ontbeten. Toen zij ter kerke gingen leek er nog niets aan de hand, maar bij hun thuiskomst om drie uur was hij overleden.

B. J. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Zoals Spinoza al eerder met Van der Spijck had afgesproken liet deze diens lessenaar dezelfde dag nog per trekschuit naar Amsterdam brengen, waar de trouwe vriendenkring van de wijsgeer meteen begonnen met het persklaar maken en drukken van de Opera Posthuma.

Spinoza werd onder grote belangstelling bij de Nieuwe Kerk begraven. Colerus vermeldt in zijn biografie dat '*zes rijtuigen de wagen met de lijkist volgden*'. Spinoza werd in een huurgraf gelegd, dat tien jaar later werd geruimd. Zijn lichaam ligt dus niet onder het huidige grafmonument. Op de staande steen staat een Hebreeuwse tekst, dat Jossi voor ons vertaalt als '*Jouw Volk*'. De stille erkenning van zijn jood-zijn.

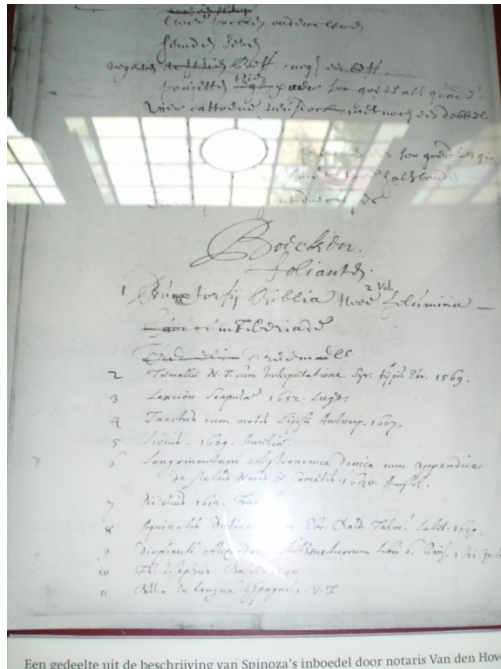
Van der Spijck had de verzorging en de kosten voor de begrafenis op zich genomen en kreeg toestemming om Spinoza's kleren, meubels en boeken te verkopen. Met de opbrengst kreeg hij deze kosten en de nog openstaande huur vergoed en kon hij ook de andere schulden van de wijsgeer betalen.

B. J. Spinoza

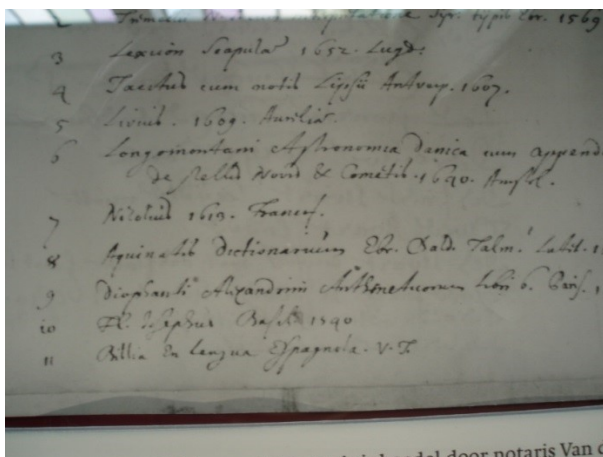
Spinoza Kring Soest

De originele veilinglijst ligt in een vitrine in Rijnsburg.

Een gedeelte uit de beschrijving van Spinoza's inboedel door notaris Van den Hove

Deze lijst is later gebruikt om de soortgelijke boeken van Spinoza weer terug te kunnen kopen.

B. Spinoza

Spinoza Kring Soest

Voor het huis aan de Paviljoensgracht staat het naar mijn gevoel meest indrukwekkende standbeeld van onze beroemde filosoof.

Vanaf ca. 1670 was dit een buurt waar ook veel Asjkenazische joden woonden. Vlakbij zijn huis staat een synagoge. Dit duidt erop dat Spinoza er mogelijk geen problemen mee had om onder het volk te verkeren, dat hem had uitgestoten en dat omgekeerd de Asjkenazische joden daar ook niet mee zaten; misschien wel omdat deze armoedige emigranten uit Oost-Europa nog nooit van de "ketterse" Spinoza hadden gehoord. Hij zocht ze niet op, maar meed ze ook niet.

Tegenwoordig ligt de Paviljoensgracht in een niet zo beste buurt. Op straat liggen her en der verpakkingen die niets aan de verbeelding overlaten en in de straat tegenover het huis is het op deze middag al een drukte van belang. Voornamelijk buitenlandse mannen lopen langs de huizen om de dames te keuren.

Terwijl ik een foto van het standbeeld maak, passeert een tamelijk uitgemergelde Noord-Afrikaanse jongen mij. "Spinoza," zegt hij wijzend op het beeld tegen mij en ik meen een spoor van een glimlach in zijn holle ogen te zien. Blijkbaar hoort onze filosoof er hier voor iedereen gewoon bij. Ik kijk de jongen na en keer mij vervolgens weer naar onze stenen wijsgeer.

"Een mooier voorbeeld van jouw filosofie had je hiermee niet kunnen krijgen." mompel ik tegen hem.

Stil kijkt hij peinzend op mij neer.

19 juli 2015

Gonny Pasmaan - Sakkers©